

32 il öncə, fevral ayının son günlərində Sumqayıtda baş vermiş kütləvi iğtişaclıqlar hələ də erməni ideoloqlarının millətimizə qarşı yeritdikləri şər və böhtan kampaniyasının əsas komponentlərindən biri kimi qalmaqdadır. Artıq çoxdan sübut olunub ki, həmin hadisələr Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılmasını reallaşdırmaq məqsədilə Ermənistan və SSRİ xüsusi xidmət orqanları tərəfindən hazırlanaraq törədilmiş təxribat idi.

...Həmin günlər mənim doğma şəhərimdə şaxta iliyə işləyirdi. Avtovağzal, univermaq və bazarətrafi ərazilərdə isə ictimai-siyasi ehtiraslar saatbasaat qızışırdı. Şəhərin ictimai əsəyiş şkalası kəlləçərxdə idi. Mən də bir kənardə dayanıb qızğın debatları, əsəbi polemikaları izləyirdim. Vətəndaşları itaətsizliyə, qisasa səsləyən təxribatçılara guya min zülmə Ermənistanın Qafan, Masis rayonlarından qovulduqlarını söyləyir, “Qana-qan, ölüm-ölüm!” deyib hayqırırdılar. Camaatın çoxu onlara inanırdı, cavanlarsa daşla, dəmirlə silahlanıb ermənilərin üstünə hücum çəkməyə hazır idi. (Sonradan məlum oldu ki, sən demə, bu “alovlu tribunlar” Azərbaycan dilində təmiz danışıq ilən peşəkar erməni təhrikçilərimiş). Mixail Qorbaçovun açıq-aşkar ayrı-seçkilik siyasətindən, ermənipərəst mövqeyindən, Stepanakertdə baş verən antiAzərbaycan mitinqlərinə ikitəbəşli münasibətdən qəzəblənən kütlənin səmtini şəhərin baş meydanına yönəltmək həmin “əzabkeşlər” üçün heç də çətin olmadı. Tezliklə şəhərdə çoxminli mitinqlər, xaosik qarşıdurma başladı.

Xatırlayıram ki, təşviş düşən rəhbərlik əvvəlcə şəhərdə fəallar yığıncağı keçirdi. Sonra Bakıdan gəlmiş mitinqdə sakitləşdirici çıxışlar etməyə çalışsın fərsiz ideoloqlar fətal bəsildiklərini görüb aradan çıxdılar. Üç gün ərzində Sumqayıt mitinqlər dalğasında cəlxandı, başıpozuq dastələrin qorxulu reydləri son həddə çatdı. Yalnız martın 1-də, yəni iş-ışdan keçəndən sonra mərkəzi hakimiyyət orqanları şəhərdə fəvqləadə vəziyyət elan etdilər, komendant saatı təbiiq olundu.

Bələcə, yaz ərəfası uzanan gündüzlər sərt pasport rejimi sayəsində yenidən “qısıldı”. Axşam düşməmiş küçələr boşalır, şəhəri vahiməli sükunət bürüyürdü. Rusiyadan gəlmiş silahlı hərbiçilər, yuxarıların buyuq qulu olan istintaq qruplarının üzvləri isə bir ucdan vətəndaşları şübhəli qismində həbsə aldılar, cəzalandırır, işğəncə verirdilər. Komendant saatını 2-3 dəqiqə pozan avtobuslar, digər minik vasitələri dərhal saxlanılır, uzun-uzadı yoxlamalar, aydınlaşdırmalar aparılırdı. Dinən, səmini çıxaran hər kəs təqsirkar sayılır, qolları burlub qərgərgə və ya təcridxanaya aparılırdı. . .

Tarixin müxtəlif dövrlərində Ermənistanın terrorçu təşkilatları Azərbaycan əhalisinə qarşı təxribatlar törədib, dinc əhaliyə qarşı zorakılıq aksiyaları təbiiq ediblər. Bu təxribatların növbəti məkanı da elə Sumqayıt şəhəri olub.

Ermənilər tərəfindən Sumqayıt hadisələrinə görə Azərbaycanın suçlandırılması hələ də davam etdiyi üçün artıq bir müddətdir ki, cinayətin həqiqi təşkilatçılarını məsuliyyətdə cəlb etməkdən ötrü müvafiq beynəlxalq orqanlara müraciət edilməsi və bunun üçün hüquqi əsasların müəyyən olunması, qaranlıq qalan məqəmlərin araşdırılması məqsədilə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin göstərişi ilə Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu tərəfindən həmin cinayət işi

təkrar icraata götürülmə və bu xüsusda istintaq hərəkətləri davam etdirilir.

Hadisələrin növbəti ildönümündə Sumqayıtda törədilmiş kütləvi iğtişaclıqların canlı şahidlərinin, şəhər ziyalılarından bir qrupunun fikirləri ilə maraqlandıq. Öncə bu hadisələrin yorulmaz tədqiqatçısı kimi tanınan Əməkdar jurnalist Eyruz Məmmədova müraciət etdik.

Eyruz Məmmədov:

– Bəri başdan qeyd edim ki, ümummillə lider Heydər Əliyevin

1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdı-şından sonra yaxın tariximizin bir sıra qaranlıq məsələləri ilə yanaşı, Sumqayıt hadisələrinə də aydınlıq gətirilib, qanlı aksiyaların səbəbləri ətraflı araşdırılıb. Biz isə zaman-zaman bu mövzuya işıq salmaq-qa, istəyəndə nəyisə “unudan”, istəməyəndə isə unutmayan Qərbin yenidən erməni təxribatına uymasına yol verməməliyik.

Bu hadisələrin mahiyyətinin dünya ölkələrinə çatdırılması üçün müxtəlif dillərdə kitab və broşürlər yazıb nəşr etdirmişik. Mən bir jurnalist kimi düz 32 ildir ki, Sumqayıt hadisələrinin tədqiqatı ilə məşğulam. “28-dən 29-na keçən gecə”, “Erməni təxribatı”, “Ermənilərin Sumqayıtda qanlı aksiyası”, “İyirmi ildən sonra”, “Sumqayıt sirləri: faktlar, hadisələr, şərhlər”, “Sumqayıt, 1988. Cinayət və cəza” (Ramazan Məmmədovla birlikdə) adlı kitablarım çap olunub. Bu kitablar türk, rus, alman, ingilis, ispan dillərinə tərcümə edilib. “Sumqayıtın əks-sədasi” tammətrajlı, “Sumqayıtın əks-sədasi-2” və 5 seriyalı “Sumqayıt” adlı sənədi filmlərin ssenari müəllifiyəm.

Zaman 1988-ci ilin soyuq fevral günlərində Sumqayıtda baş verən olayların müəyyən detallarını unutdursa da, təxribatın əsl mahiyyəti, törədilmə şəraiti, bir sözlə, səbəb və nəticələri dəyişməz qalır. Əsl həqiqət budur ki, Sumqayıt hadisələri Dağlıq Qarabağ Azərbaycandan ayırmaq istəyən ermənilərin məkrli planlarının təkənverici tərkib hissəsi olaraq törədilib.

Bildiyimiz kimi, 1988-ci il fevralın 27-29-da Sumqayıtda baş vermiş məlum hadisələrin fəal iştirakçılarından biri dəfələrlə məhkum edilmiş, milliyətcə erməni Qriqoryan Eduard adlı Sumqayıt sakini olub. Bu Edik – “Paşa” öz ətrafında kəyü gedən, səbatsız gəncələri cəmləşdirib, “Ermənilərə ölüm!” kimi çağırışlarla xüsusi siyahıya əsasən erməni

millətdən olan şəhər sakinlərinin evlərinə hücumlar həyata keçirib. O zaman şəhər rəhbərliyi Moskva-ya ezam olunmuş, hüquq-mühafizə orqanları, necə deyərler, ovsayt vəziyyətinə salınımışdı. Talanlar hər tərəfdə davam edirdi. Dinc sakinlər küçüyə çıxmağa ehtiyat edir, fotoqraflar şəkil çəkməyə qorxurdular. Martin 1-dən elan olunan komendant

həmin lentlərin montaj edilərək bütün dünyanı dolaşması və digər bu kimi faktlar sübut edir ki, Sumqayıt hadisələri Ermənistan və SSRİ xüsusi xidmət orqanları tərəfindən hazırlanaraq törədilmiş təxribat idi.

Sumqayıtın yaşlı və orta nəsline nüməyəndələri şəhərdə erməni millətçilərinin xaricdə yaşayan havadarlarının, “Daşnaksutyun”

qətlə yetirmiş və bununla da insanları kütləvi iğtişaclara təhrik etmişdi. Yeri gəlmişkən, araşdırılanlar təkcə insanları öldürməklə kifayətlənmir, hadisələrin miqyasını böyütmək üçün evlərə hücum çəkir, avtomobilləri yandırır, ticarət obyektlərini qarət edirdilər.

Fevralın 27-də Sumqayıta daxil olan təxribat qrupunun

saatı rejimi isə, sən demə, erməniləri zərərdidələr kimi qələmə vermək tapşırığını almış istintaq qruplarının rahat işləyə bilmələri üçün imiş. Halbuki, suçlandırılan azərbaycanlılardan ibarət yüzlərlə ailənin erməniləri başıqçı həmlələrindən xilas edərək öz evlərində gizlətmələri ilə bağlı çoxsaylı faktlara göz yumulmuşdur. Bunu erməni milliyətindən olan bir çox şəxslər də istintaq zamanı etiraf etmişlər. Hətta şəhərin komendantı V.Krayev Moskvada çap olunan “Pravda” qəzetinin 21 mart 1988-ci il tarixli sayındakı müsahibəsində bu barədə demişdi: “Ölüm çox ola bilərdi, əgər yerli əhali kömək etməsə idi. Bir avtobus sürücüsü elə həmin gün 10 erməni ailəsini öz doğma rayonu Şəkiyə aparıb”.

Erməni yalanı ayaq tutub yerisə də, çox keçmədən Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarının fədakar əməyi sayəsində ermənilərin həyasızlığı ifşa olunmuşdur. Biz də gücümüzü qatan qədr Sumqayıtın təmiz adının qorunmasına çalışmışıq.

Ramazan Məmmədov, Sumqayıt Dövlət Universitetinin prorektoru, professor:

– İllərdir ki, mən Sumqayıt hadisələrinin elmi-sosioloji tədqiqi ilə məşğul oluram. Mövzuya həsr olunmuş silsilə məqalələrin və 5 monoqrafıyam müxtəlif dillərdə nəşr edilmiş, respublikamızda və xarici ölkələrdə yayılmışdır.

Qısaca onu deyim ki, Sumqayıt şəhərində zərərçəkən ermənilərin əksəriyyəti “Krunk” cəmiyyətinə könüllü maddi vəsait köçürməkdən imtina edənələr olub. Şahidlərin ifadələri ilə müəyyən edilmiş ki, “Krunk” cəmiyyətinə pul köçürən ermənilərin evləri hücumu məruz qalmayıb. Hadisələrin icraçılarından ən fəalın erməni olması, hadisədən əvvəl Sumqayıtın bütün əmanət kassalarından ermənilərin öz əmanətlərini kütləvi şəkildə götürmələri, qırğınların videolentə alınması üçün erməni operatorlarının əvvəlcədən hadisələrin planlı şəkildə törədiləcəyi yerlərdə özlərinə xəlvətli çəkiliş mövqeyi seçmələri, çox tezliklə

partiyasının dəstəyi ilə necə qanlı aksiya törətdiyini yaxşı xatırlayıram. O vaxt ölkədə “yenidənqurma” siyasəti elan edən Mixail Qorbaçovun “islahat”larından biri də millətlərarası ədavəti qızışdırmaq, kaos yaratmaq idi. Dağlıq Qarabağ məsələsi qaldırılan zaman Qorbaçov ermənilərə hər cür kömək göstərəcəyini vəd etmişdi. Şovinst Aqanbeyanın Parisdəki məlum çıxışı hadisələri alovlandıran ilk qiğilicim oldu.

Sumqayıtda baş verən hadisələrə bağlı apardıığımız araşdırmaların nəticələri professor Həsən Sadiqovla birgə yazdığım “Sumqayıt: milli əsarət, ya milli səxavət?” və Əməkdar jurnalist Eyruz Məmmədovla mənim həmmüəllifi olduğum “Sumqayıt, 1988. Cinayət və cəza” kitablarında əksini tapıb. O dövrdə “Krunk” adlı erməni təşkilatı fəaliyyət göstərirdi. Demək olar ki, bütün qatı millətçilərə oraya toplaşmışdılar. Təşkilatın yeganə məqsədi Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycandan ayrılıb Ermənistanla birləşdirmək idi. Bu məqsədlə ermənilərdən kütləvi şəkildə pullar yığılırdı. Sumqayıt ermənilərinin qarşısında da belə bir tələb qoyulmuşdu.

Təkcə bir ayda Sumqayıt bankından 1 milyon rubla yaxın pul çıxarılmışdı. Ermənilər faktları qətiyyətlə inkar etməyə çalışsalar da, həqiqət dəyişməz olaraq qalır. Belə ki, müttəhimlər kürsüsünə Eduard Qriqoryan adlı erməni də çıxarılmışdı. O erməni ki, ilk olaraq beş nəfəri

qoparmaq üçün düşünüldüyü artıq təkzibolunmaz faktdır.

Əvəz Mahmud Lələdağ, “Tərəqqi” medallı pedaqog, yazıçı-dramaturq:

– Mən yarım əsrdən çoxdur ki, müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğulam. Bizim millətimiz kimi ürəyi təmiz, saf, sözbə tez inanan millət tanımırıam. Özüm əslən Sisyandan olduğuma görə ermənilərin də iç üzünə yaxşı bələdəm. Onlar kimi yalançı, üzə duran, şər-xata, nankor, yeri gələndə özünü zavallı, zərərçəkmiş kimi göstərməyi əla bacaran millət yer üstündə yoxdur. Dünya da onları artıq bu xislətlərinə görə tanıyır. Ermənilərə öz çirkin əməllərindən əl çəkmirlər.

Artıq Rusiya və digər ölkələrdə nəşr olunan mətbuat orqanlarında və kitablarda Sumqayıt hadisələrinin erməni millətçiləri və sovet rəhbərliyinin əməli olduğunu bildirən yazılara, qeydlərə rast gəlmək olur. Məsələn, vaxtilə SSRİ DTK sədrinin 1-ci müavini olmuş Filip Bobkovun

xidməti istifadə üçün yazmış olduğu “KQB i vlati” kitabında bununla bağlı açıq etiraflar yer alıb. Litvalı müəllif Gintaras Visotskasın “Sumqayıt detektivi” adlı məqaləsində iğtişaclarda Kremlin və itifaq DTK-sının birbaşa əli olduğu təkzibedilməz faktlarla açıqlanır. İsrailə köçmüş bir bakılı yazar Tel-Əvivdə çıxan həftəlik “Kruq” qəzetində dərc etdirdiyi “Bakı gündəliyi”ndə yazırdı: “Keçmiş həmvətənim olan qadın etiraf edirdi ki, Sumqayıt azərbaycanlıların erməniləri qəhrəmancasına qoruduqları şəhərdir. Qətlərə, əlbəttə, ermənilər rəvac vermişdilər. Tutulanların işinə isə qəsdən Rusiyanın məhkəmələrində baxılıb ki, çirkin niyyətlərə ört-basdır edilsin”. Moskvada çıxan “Novoye vremya” sovet həftəliyi “Blokada” adlı məqaləsində yazırdı ki, oxucuların fikrincə, Sumqayıtda milli zəmində talanlar olmayıb. Təxribat məqsədilə erməniləri elə özlərininkilər öldürüblər. Təbliğət nəşri olan “İki il çəkan faciə” fotoalbomunda isə Qarabağ münafiqəsinin xronologiyasına dair belə bir qeyd yer alıb: “27-29 fevral. Bilavasitə erməni ekstremistlərinin iştirak etdikləri Sumqayıt talanları və kütləvi iğtişaclıqlar”. Rus yazıçısı Aleksandr Çekalin “Ekonomičeskaya qazeta”da dərc etdirdiyi “1983-1993-cü illərdə SSRİ-yə kənardan vurulan 100 zərbə” məqaləsində Sumqayıt hadisələrini 17-ci sırada göstərib. İsvəçdə yaşayan erməni siyasi xadim və yazıçı Vaqə Avetyan özünün sensasion fikirlərlə soydaşlarının iç üzünü ortaya qoyub. Sumqayıt hadisələrini ildönümü ərəfasında o bildirib ki, həmin dövrdə yaşanan hadisələri azərbaycanlılar deyil, SSRİ rəhbərliyi ermənilərin köməyiylə həyata keçirib. “Ermənilər Qarabağı qonşularından alıb dünyaya göstərmək istədilər ki, necə ağıllı, qədim keçmişə malik xalqdırlar. Eləcə də demək istədilər ki, azərbaycanlılar necə pis xalqdır”, -deyə erməni yazıçı boyan edib. Ermənilərin qəsbkarlıq

planları ilə bağlı onun fikirləri mütəmadi olaraq mətbuatda dərc edilir.

Bildiyimizə görə, hadisələr ərəfasında 100-dən çox saqqallı və meşin gödəkçəli erməni ekstremisti təxribatı təşkil etməkdən ötrü Sumqayıta göndərilib. Onlar şəhərin “Dalğa” və “Sumqayıt” mehmanxanalarında gecələyiblər. Emissarlar əhali arasına gedərək çıxışlar edib və gəncələri qisasçılıq hərəkətlərinə qızışdırıblar. Lenin meydanındakı mitinqdə Qafan “qaçqınları”nın, Sumqayıt şəhəri və respublika rəhbərlərinin “izahat məlumatı” qəzəblənmiş kütləni sakitləşdirə bilməyib.

Hadisələrin sabahı günü qatı millətçi yazarlar Sero Xanzadyan, Zori Balayan və Silva Kaputikyan Moskvada M.Qorbaçovla görüşmək imkanı əldə etmişdilər. Elə bu görüşlərin nəticəsi olaraq Azərbaycanda kütləvi həbslər başlandı. 400-dən çox adam həbsxanalara atılıb. Günahsızlar işğəncələrə, təqiblərə məruz qalıblar. Amma hadisələr zamanı azərbaycanlıların da zərər çəkdiyini yada salan olmayıb. Ermənilər deyir ki, Sumqayıtda bir azərbaycanlının da burnu qanamayıb. Halbuki, döyülüb-söyülən, şikəst edilmiş-öldürülmə soydaşlarımız da olub. Altı nəfərsə BTR təkərlərinin altında qalaraq həyatını itirib. İğtişacları müşahidə edənləri təəcüb bürüyürdü ki, nə üçün milis və ordü dastələri olayları müşahidəçi qismində izləyir, heç bir tədbir görmürlər?

Xaricdəki ermənilər hələ 1980-ci illərin əvvəllərində Ermənistan rəhbərliyindən Dağlıq Qarabağın ilhaqı məsələsinə qaldırmağı tələb edirdilər ki, gələcəkdə milli sərvətləri ələ keçirib oraya səkməyə yatsınsınlar. Qorbaçov hakimiyyətə gələndən sonra ermənilər Dağlıq Qarabağ məsələsinə qaldırıldı. Məqsəd həm SSRİ-ni dağıtmaqda Qorbaçov kömək etmək, həm də Dağlıq Qarabağı Azərbaycanın tərkibindən alıb, Ermənistanla qatmaq idi. Erməni oliqarxları Qarabağı özlərinin biznes mərkəzinə çevirmək və kapitallarını artırmaq istəyirdilər. Siz inanmazsınız, onların bu işə ayırdığı vəsait sovetlər birliyində olan hər hansı bir respublikanın illik büdcəsindən çox idi.

Sumqayıtda 32 nəfər qətlə yetirilib. 94 nəfər məhkəmə qarşısında cavab verib, müxtəlif cəzalar alıb. Bir nəfərə isə ölüm hökmü kəsilib. Dörd il sonra ermənilər tərəfindən Xocalıda 600 nəfərdən çox azərbaycanlı qətlə yetirilsə də, hələ bir nəfər cinayətə belə məhkəmə qarşısında dayanmayıb. Budurmu, haqq-ədalət?..

Sumqayıt şəhərinin 70 illiyinə həsr olunmuş tədbirdə mən də iştirak edirdim. “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəxri diplomu” ilə təltif olundum. Həmin tədbirdə dövlətimizin başçısı öz nitqində Sumqayıt hadisələrinin mahiyyətini bir daha açıraq bəyan etdi ki, bu, ermənilərin öz əməlidir. On nəfərə yaxın erməni öldürən bir qatıl Ermənistan rəhbərliyi tərəfindən ona görə azadlığa buraxılıb ki, onların tapşırıqlarını icra edirdi. Sumqayıt hadisələrindən istifadə edilərək Azərbaycana qarşı qarayaxma kampaniyası daha geniş vüsət almışdır və notica etibarilə Dağlıq Qarabağ münafiqəsinə start verilməlidir.

Bəli, 32 il əvvəl törədilmiş iğtişaclardan bu gün də öz mənfur niyyətləri üçün hiyləgərcəsinə istifadə etməyə çalışan ermənilərin yalanları beləcə davamlı şəkildə ifşa olunmalı, onların iyrenc təbliğət üsullarının qarşısı qətiyyətlə alınmalıdır.

Əli NƏCƏFXANLI, “Xalq qəzeti”